

Openingsakkoord

Contrapunt

Er zijn meer zaken tussen hemel en aarde
(het oord waar vogels wonen) dan onze filosofie
vlotweg kan verklaren.

— Étienne Souriau¹

Het begon met een merel. Voor het eerst in maanden was mijn slaapkamerraam open gebleven, als teken dat de winter was bedwongen. Bij het aanbreken van de dag werd ik gewekt door het gezang. De vogel zong uit volle borst, met heel zijn kracht, met al zijn mereltalent. Van wat verder weg, waarschijnlijk vanaf een schoorsteen in de buurt, kwam het antwoord van een soortgenoot. Het lukte me niet meer opnieuw in te slapen. De filosoof Étienne Souriau zou zeggen dat de merel zong *met het enthousiasme van zijn lichaam*, zoals dieren doen die volledig opgaan in het spel, in het doen alsof.² Maar dat ik wakker bleef, kwam niet door dat enthousiasme, noch door wat een knorrige bioloog misschien een luidruchtig succes van de evolutie zou hebben genoemd. Het kwam door de gestage precisie waarmee de merel de notenreeks bleef variëren. Vanaf de tweede of derde roep werd ik gegrepen door wat bezig was zich te ontwikkelen tot een audioroman, waarvan ik elk melodiefragment begroette met een onuitgesproken ‘hoe gaat het verder?’ Elke sequens verschilde van de vorige, vond zichzelf uit in de vorm van een splinternieuw contrapunt.

Van toen af aan bleef het raam elke nacht wijd open. In de slapeloze momenten die volgden op de eerste ochtend hervond ik steeds weer dezelfde vreugde, dezelfde verbazing, hetzelfde wachten dat me verhinderde opnieuw de slaap te vatten – als ik dat al zou hebben gewild. De vogel zong. Maar tegelijkertijd leek zingen me nooit zo dicht bij spreken. Dit waren zinnen, je kon ze als zodanig herkennen, ze bereikten mijn oor trouwens precies zoals de woorden van de taal er binnendringen; en toch leek zingen me nooit

verder van de taal verwijderd – het resultaat van een inspanning die werd gedragen door de eis om herhaling te vermijden. Dit was gesproken taal, maar dan boordevol schoonheid, taal waarin elk woord telde. De stilte hield haar adem in, ik voelde haar trillen in pogingen om afgestemd te raken op de zang. Ik kreeg het heel intense en overduidelijke gevoel dat het lot van de complete aarde, of misschien wel het bestaan van de schoonheid zelf, op dat moment rustte op de schouders van die ene merel.

Étienne Souriau had het over het enthousiasme van het lichaam; er zijn ornithologen, zo vertelde de componist Bernard Fort mij, die spreken over de vervoering van de veldleeuwerik.³ Bij de merel drong zich de term ‘van belang’ op. Er was iets van het hoogste belang, en niets anders was nog van belang dan dat er werd gezongen. Dit belang had zichzelf uitgevonden in het zingen van een merel en ging door het dier heen, stuwde het voort, stuurde het ver weg, naar anderen, naar die andere merel daarginds, naar mijn lichaam dat gespannen reikte naar dat zingen, tot aan de uiterste grenzen waarheen de kracht van de zang het droeg. Dat ik had gemeend een complete stilte te ervaren – iets wat volstrekt onmogelijk is in de stadsomgeving die door mijn geopende raam naar binnen dringt – duidde er misschien op dat ik zo in de ban was van dit belang dat die zang het enige was wat nog bestond. Het zingen had me de stilte geschonken. Het belang had me beroerd.

Misschien was het ook zo dat die zang mij alleen zo sterk kon raken omdat ik kort tevoren *The Companion Species Manifesto* van Donna Haraway had gelezen.⁴ In dat prachtige boek schrijft de filosofe over de relatie die ze heeft ontwikkeld met Cayenne, haar hond. Ze vertelt hoe dat contact een sterke uitwerking had op de manier waarop ze betrekkingen kon aanknopen met andere wezens, of beter gezegd met ‘andere wezens die tellen in hun anders-zijn’, hoe ze leerde sterker aanwezig te zijn in de wereld, scherper te luisteren, zich nieuwsgieriger te tonen, hoe haar ervaringen

met Cayenne haar, zo hoopt ze, aansporen om verbindingen aan te gaan met nog weer andere wezens die zullen gaan meetellen. Wat het boek van Haraway *doet* – en de effectiviteit daarvan leerde ik door mijn ervaring met de merel – is dat het andere vormen van aandacht opwekt en stimuleert, ze tot leven brengt en aantrekkelijk maakt.⁵ En dan ook weer uitnodigt om aandacht te besteden aan die andere vormen van aandacht. Niet voor het verder ontwikkelen van je ‘gevoeligheid’ – een term die fungeert als een wat al te gemakkelijke vergaarbak voor van alles en nog wat, waarvoor je evengoed allergisch kunt worden. De bedoeling is dat we het vermogen aanleren om aandacht te *verlenen*. En *verlenen* krijgt hier de dubbele betekenis van ‘aandacht schenken aan’, en herkennen hoe andere wezens aandacht in zich bergen. Het is een andere manier om vormen van belang toe te kennen.

Belangstelling opbrengen voor wat mensen uit hun slaap houdt; zo omschreef etnoloog Daniel Fabre doorgaans zijn vak. Antropoloog Eduardo Viveiros de Castro kwam met een enigszins vergelijkbare definitie: antropologie is het bestuderen van variaties in belang. Hij schrijft overigens ook: ‘Als iets de antropologie rechtens toekomt, is dat niet de taak om uitleg te geven over de wereld van anderen, maar de taak om onze eigen wereld te verveelvoudigen.’⁶ Onder de ethologen die dieren observeren en bestuderen, zoals natuuronderzoekers dat voorheen zo gedreven hebben gedaan, zijn er velen die ons uitnodigen een vergelijkbaar pad te volgen door te registreren, door *manieren van zijn* te verveelvoudigen, dat wil zeggen ‘manieren van ervaren, van voelen, van zin geven, van belang toekennen aan de dingen’.⁷ Etholoog Marc Bekoff zegt in feite hetzelfde, door te stellen dat elk dier een manier is om de wereld te leren kennen. Uiteraard kunnen wetenschappers niet zonder verklaringen, maar verklaren kan in uiteenlopende vormen: gecompliceerde geschiedenissen ombouwen tot evenzovele avonturen van het hardnekkige leven dat alle variaties uitprobeert; verklaren kan een poging zijn om opheldering te geven over het raadsel

van de problemen waarvoor bepaalde dieren al een oplossing hebben gevonden; en verklaren kan staan voor de zoektocht naar een algemene theorie die op alles en iedereen van toepassing zou zijn. Kortom, er zijn verklaringen die het aantal werelden uitbreiden en ruimte maken voor de opkomst van oneindig veel manieren van zijn, en er zijn verklaringen die een ordening aanbrengen en alles terugvoeren naar een paar elementaire principes.

De merel was gaan zingen. Op dat moment was er voor deze vogel iets van belang; voor hem was er niets anders meer dan de overheersende plicht om van zich te laten horen. Begroette hij het einde van de winter? Zong hij het uit van vreugde omdat hij bestond, omdat het leven weer in hem begon te bruisen? Richtte hij een lofzang tot de kosmos? Wetenschappers zouden zich ongetwijfeld verre houden van dit soort formuleringen, maar ze zouden kunnen bevestigen dat al de kosmische krachten van een ontluikende lente de eerste voorwaarden voor de metamorfose van de merel hadden gecreëerd.⁸ Want er was wel degelijk sprake van een metamorfose. Waarschijnlijk was de winter voor de merel vredig verlopen, al was het soms moeilijk geweest. Van tijd tot tijd had hij zich zonder veel overtuiging verontwaardigd getoond tegenover zijn soortgenoten, maar vooral had hij geprobeerd een onopvallend en probleemloos leven te leiden. Nu zingt hij luidkeels, vanaf het hoogste en meest zichtbare punt dat hij heeft kunnen vinden. En alles wat de merel in de afgelopen maanden heeft ervaren en gevoeld, alles wat tot op dit moment betekenis gaf aan de dingen en aan zijn medeschepselen, wordt nu onderdeel van een heel ander belang, gebiedend en eisend, een belang dat de manier van zijn van deze vogel volledig zal veranderen: hij is nu territoriaal.

1 Het territorium

Unicum arbustum haud alit

Duos erithacos

(Eén enkele boom biedt geen schuilplaats
aan twee roodborstjes)

— Zegswijze van Zenodotus van Efeze
(Griekse filosoof, derde eeuw v. C.)

Deze metamorfose heeft de wetenschappers sterk geboeid. Of beter gezegd: ze waren er diep van onder de indruk. Hoe is het mogelijk dat vogels die in de winter kalmpjes in groepen samenleven, die eendrachtig vliegen en samen naar voedsel zoeken, die soms met elkaar ruziën over schijnbaar iets futiels, een kleinigheid, op een bepaald moment compleet van gedrag veranderen? Door zich af te zonderen, door een plek te kiezen om zich terug te trekken en dan daar, vanaf een prominent punt onophoudelijk te gaan zingen. Ze lijken hun soortgenoten niet meer bij zich in de buurt te dulden, gaan fel dreigen en aanvallen als een ander een lijn passeert die voor ons onzichtbaar is maar die een opmerkelijk strikte grens lijkt te markeren. Hun gedrag is bizar, maar nog verbazingwekkender zijn de agressiviteit, de vastberadenheid en vechtlust van hun reacties op soortgenoten, en het meest verrassende is datgene wat men later de ongelofelijke 'weelde' aan zangen en lichaamshoudingen zal noemen. De kleuren, het dansen en vliegen, de meest extravagante bewegingen: alles is spectaculair, alles wordt uit de kast getrokken voor een theatrale demonstratie. Even verbazingwekkend is de omslachtige wijze waarop de vogel zich installeert. Zo beschreef Henry Eliot Howard in 1920 hoe een rietgors zich in het territorium van zijn keuze vestigde. Het ging om een mannetje dat hij observeerde in de buurt van zijn huis, op het platteland van het Engelse graafschap Worcestershire. De vogel streek in het moerasgebied neer op een plek waar wilgen en kleine elzen groeiden. Elke willekeurige boom had